JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 50
December 2018

Edited by - Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF DOĞAN HIZLAN

Guest Editor
Orçun ÜÇER

Editorial Board - Tahrir Heyeti
Cemal KAFADAR • Selim S. KURU • Günay KUT • Gönül A. TEKİN

Consulting Editors - Yardımcı Yazı Kurulu
N. AÇIKGÖZ muğla E. BIRNBAUM toronto M. CANPOLAT ankara R. DANKOFF chicago P. FODOR budapest E. HARMANCI kocaeli H. İNALCIK ankara C. KAFADAR cambridge, mass M. KALPAKLI ankara C. KURNAZ ankara A. T. KUT istanbul G. KUT istanbul G. NECİPOĞLU cambridge, mass M. ÖLMEZ istanbul Z. ÖNLER çanakkale K. RÖHRBORN göttingen W. THACKSTON, Jr. cambridge, mass S. TEZCAN ankara Z. TOSKA istanbul E. TRYJARSKI warsaw R. Wittmann İstanbul P. ZIEME berlin

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
VOLUME 50
December 2018

Edited by
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

FESTSCHRIFT IN HONOR OF
DOĞAN HIZLAN

Guest Editor
Orçun ÜÇER

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
2018

TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
CİLT 50
Aralık 2018

Yayınlayanlar
Cemal KAFADAR • Gönül A. TEKİN

DOĞAN HIZLAN ARMAĞANI

Yayına Hazırlayanlar
Orçun ÜÇER

Harvard Üniversitesi
Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümünde yayınlanmıştır
2018

Copyright © 2018 by the editors
All rights reserved
•
Bütün telif hakları yayınlayanlara aittir

Managing Editor of
JOURNAL OF TURKISH STUDIES
Günay KUT

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
Designed and arranged by
İbrahim Tekin

Baskı:
ŞEN YILDIZ YAY. MATBAACILIK LTD. ŞTİ.

Library of Congress Catalog Card Number 70-131003
ISSN: 0743-0019

Cover design and background • Kapak düzeni
By Sinan AKTAŞ
Tughra, Mehemmed II (1481)
Aşık Paşa : Garib-nâme (Sül. Ktp. Lâleli 1752 vr. 238[a])

İÇİNDEKİLER

Önsöz - İyi Ki Bir Roman Kahramanı, Orçun ÜÇER 1
Biyografi 5
Doğan Hızlan'ın Hayatı ve Eleştiri Anlayışı 11

Anılar

Edebiyatımızın Merkez Valisi: Doğan Hızlan, Enis BATUR 19
Doğan Hızlan İçin bir Portre Çiziktirmesi, Ferit EDGÜ 21
Değerli Doğan Hızlan İçin, Selim İLERİ 25
İyi Ki Hayatımızda bir Doğan Hızlan Var, Evin İLYASOĞLU 27
Doğan Hızlan'ı Tanımak. Günay KUT 31
Terbiyeli Portre, Sevin OKYAY 33
Doğan Hızlan, Cemal SÜREYA 37
Dünya, Gözlerinden Süzülerek Geçen bir Estet: Doğan Hızlan, Hilmi YAVUZ 39

Makaleler

İmgeyle Tamamlanan Boşluklar Behçet Necatigil'in Şiirlerinde
Görsel Düşünce Alphan AKGÜL 41
"Halkı Şiirden Soğutmak": İkinci Yeni'nin Sosyolojisi, Yalçın ARMAĞAN 63
Tiyatroda Şiirden Düzyazıya Dilin Evrimi, Bünyamin AYDEMİR 81
Tevfik Fikret, Kadınlar ve Aşk, Beşir AYVAZOĞLU 95
İstanbul ve Ben, Emine ÇAYKARA 103
Doğan Hızlan'ın Köşe Yazılarında Edebî Meselelere "*Bakış*"ı, Hasan ÇELİK 129
Füruzan'ın Oyunlarına Dramaturjik Bir Yaklaşım, Demet ÇİZMELİ 147
Edebiyat ve Gazete, İnci ENGİNÜN 167
Dil İle İyi Geçinmek, Mehmet ERGÜVEN 173
Millî Mücadele Dönemi Edebiyatında Edebî Tenkit, Hacer GÜLŞEN 177
İhsan Oktay Anar Romanının Özellikleri, Semih GÜMÜŞ 195
Doğan Hızlan Eleştirisinde Metodolojik Tercihler, Bilgin GÜNGÖR 199

Roman Kuramları Üzerine Düşünceler ve Bir Miktar Patates, Erkan IRMAK 213

Ziya Osman Saba'nın Bilinmeyen Bir Öyküsü ve Eserlerindeki "Dinî" Temalar, Handan İNCİ 233

Pertevniyal Lisesinin İlk Talebe Mecmuası: *Bilgi Âlemi,* Emin Nedret İŞLİ 243

Türkiye'de Eleştirinin Gelişimi ve Konumu Üstüne Bazı Saptamalar, Hasan Bülent KAHRAMAN 251

Evliyâ Çelebi *Seyahatnâme*'sindeki Batılı Resimlerin Ekfrastik Anlatımı ve Kültürel-Aradalık, Nilay KAYA 265

Adanın Yarattığı Edebiyat: Kıbrıs Türk Edebiyatı *Mekân, İmge, Bellek*, Emel KEFELİ 279

Doğan Hızlan'ın "Bakış"Iyla Müzik, Zeynep KERMAN 295

Güneşin Atları [Divân Şiirindeki Meşhur Atların Kökeni Üzerine Bir Deneme], Ozan KOLBAŞ 299

Kutbü'l-Müverrihîn'in Toplumsal Tarihçiliği ve Bir Örnek Tarih Üzerine İnceleme, Özlem KUMRULAR 319

Kalemin Hâlleri, Mario LEVİ 331

Saatleri Ayarlama Enstitüsü: Postmodern Bir Pikaresk, Jale PARLA 333

Türk Edebiyatında Âdem İle Havva Miti: Yüzyıllar Boyunca Yeniden Yazılmasının İzini Sürmek, Zeynep SABUNCU - Nur GÜRANİ ARSLAN 343

30. Yılında Füruzan'in "Berlin'in Nar Çiçeği" Romanı Hakkında Bir Deneme, Hülya SOYŞEKERCI 375

Yunus Emre Şiirleri ve Kemal Ümmî'nin *Kırk Armağan*'ının 15. Yüzyıla Ait Bilinmeyen Bir Yazması Üzerine, Zeynep OKTAY USLU 389

Türkçe Edebiyatın Kuruluş Dönemindeki "Batı Tesiri"ni İkiye Bölmek Veya "Taşralaştırmak", Mesut VARLIK 399

Cehennem Başkaları: Yusuf Atılgan'ın "Evdeki" Öyküsünde Bakış Açısı ve Yabancılaşma, Semiramis YAĞCIOĞLU 409

GÜNEŞİN ATLARI

[Divân Şiirindeki Meşhur Atların Kökeni Üzerine Bir Deneme]

Ozan KOLBAŞ*

Yakındoğu geleneği ve edebiyatları içerisinde yer etmiş, sözlü ve yazılı eserler içerisinde isimleriyle ve özellikleriyle karşılaştığımız bazı atlar vardır. Bu atlar çoğunlukla olağanüstü özellikler göstermektedir. Gösterdikleri bu özellikler sayesinde binicileriyle aynîleşmişlerdir. Aslında bu aynîleşme bir bakıma binicilerinin özelliklerinden de kaynaklanmaktadır. Kısacası atlar ve binicileri bütünleşmiş, edebî eserler içerisinde birbirinden ayrılmayan öğeler hâlini almışlardır. Bu binici yahut atlardan birinin isminin zikredilmesi, o ismi tamamlayan diğer ismin de zihinlerde canlanmasını sağlamaktadır. *Düldül* denildiğinde Hz. Ali, *Aşkar* denildiğinde genellikle Hz. Hamza, *Gülgûn* yahut *Şebdîz* denildiğinde Hüsrev, *Rahş* denildiğinde Rüstem'in akıllarda canlanması buna örnek olarak gösterilebilir.

Aynı coğrafyada ortaya çıkan Arap-Fars ve Türk edebiyatlarına ait eserlerde bu atlara ve sahiplerine ait özellikleri ihtiva eden pek çok kaynak niteliğinde eser vardır. Bu eserlerden bazıları her ne kadar ansiklopedik tarzda bir bilgi içermese de bu coğrafyanın insanının zihninde beliren ortak özellikleri yansıtması bakımından önemlidir. Bu yazar ve eserlerinin beslendikleri kaynaklar aynı olunca, verilen ürünlerdeki benzerlikler de kaçınılmaz olmaktadır.

Edebî eserlerin gelişip ortaya çıkmasında çok önemli bir rol oynayan dinî inanışlar, yüzyıllar boyunca Yakındoğu edebî eserlerinin de motifler bakımından çeşitlenmesine katkı sağlamıştır. Yeryüzünün çeşitli bölgelerinde tek-tanrılı dinlerden evvel insanların doğayı anlama çabası olarak ortaya çıkan ve bugün mitoloji dediğimiz inanışlar pek çok yazarı etkilemiş, bu etkilenme verilen eserlerde tezahür etmiştir. Carl Gustav Jung bu tezahürü *kolektif bilinçdışı* olarak yorumlar ve isimlendirir.[1] Bu etkileşim yüzyılları aşmış ve eserlerde kendini genellikle imaj ve motifler etrafında göstermiştir. Burada inceleyeceğimiz isimler de bu etkilenme sonucunda güneş özelliklerini bünyelerine almış ve muhafaza etmişlerdir. Bundan dolayı yazımın başlığını *Güneşin Atları* koymayı uygun gördüm...

Mircea Eliade, belli bir döneme kadar güneş tapımlarının dünyanın hemen hemen her bölgesinde yaygın olduğunun zannedildiğini; fakat sonrasında yapılan araştırmalarla bu kutsallığın sadece belli bölgelerde görüldüğünü aktarmakta ve bu bölgeler arasında Mısır'ı,

* Doktora Öğrencisi; Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü - ozankolbas@gmail.com

1 "...kişisel edimlerden kaynaklanmayan ama genelde kalıtımla alınmış psişik işlev ihtimalinden, yani beynin kalıtsal yapısından kaynaklanan başka içerikler vardır. Bunlar tarihsel gelenekten veya göçten bağımsız, her zaman her yerde yeniden ortaya çıkabilen mitolojik çağrışımlar, güdüler ve imgelerdir. Bu içeriklere kolektif bilinçdışı adını veriyorum." Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, çev. Nur Nirven, Pinhan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 16.

Asya'yı ve eski Avrupa'yı saymaktadır.[2] Yakındoğu coğrafyasında, tarihin başlangıcı olarak kabul edilen Sümerlerde güneş tanrısı çok önemli bir rol oynamazken;[3] bu dönemde bitki tanrısı olarak kabul edilen Temmuz'un, özellikle Babil döneminde güneş tanrısı Marduk'a dönüştüğü ve ön plana çıktığı görülmektedir. Fenike tanrıları arasında bitki tanrısı özelliği gösteren fakat güneş olduğu da varsayılan[4] Adonis'in de güneş tanrısının özelliklerini bünyesinde topladığı bilinmektedir.[5] Yine güneş tanrısı olarak düşünülen Mitra'ya (Mihr) olan inanç ise "Eşkaniler döneminden itibaren eski İran imparatorluğunun egemenlik alanına giren çok geniş coğrafyalara ulaşmış; eski İran başkentlerinden ve İran hükümdarlarının kışlık yönetim merkezi olan Babil'den bütün Anadolu'ya ve Yunan bölgesine kadar yayılmıştır. Gittiği her bölgenin yöresel inançlarıyla yakın ilişkiler kurup iç içe giren bu inanış Bizans orduları aracılığıyla daha geniş alanlara, Avrupa ülkelerine dek ulaşmış; zamanla Mihr'e büyük bir tanrı olarak tapılmaya başlanmış ve bir süre sonra Mitraizm inanışı ortaya çıkmıştır."[6] Roma ve Yunan mitolojilerinde de Apollon ve Helios tarzı güneş tanrıları önemli bir rol oynamaktadır. Görüldüğü gibi Anadolu coğrafyası pek çok dinî inanışın var olduğu bir bölgede yer almakta, bunun yanında inanışların taşınması aşamasında da ortak olarak kullanılan bir yol hüviyeti kazanmaktadır.

Kısacası bu coğrafya içerisinde uzun yıllar bir tanrı olarak tasavvur edilen ve yaşam kaynağı olarak önemli bir rol oynayan güneşin, insan zihnini etkilememesi düşünülemez. Burada verilmek istenen asıl düşünce yüzyıllar öncesinde bir tanrı olarak tasavvur edilen güneşin ve özelliklerinin daha sonraki dönemlerdeki kahramanlarda tezahür ettiğidir. Altı çizilmesi gereken önemli bir nokta da güneş teolojisinin üstün sınıflarla; yani hükümdarlar, kahramanlar yahut düşünürlerle olan bağlantısıdır. Diğer kozmik hiyerofanilerden farklı olarak güneş hiyerofanileri seçilmiş bir azınlığa aittir.[7] Nitekim burada incelemeye çalışılacak olan Hz. Yusuf, Hz. İlyas, Hz. Süleyman, Hz. Hızır, Hz. Ali, Hz. Hamza, Rüstem ve Hüsrev-i Perviz de seçilmiş kişiler olup, üstün özelliklere sahiptir.

Bu bağlamda atlarıyla öne çıkan bu şahısların diğer şahıslardan ne gibi farklılıklarının olduğunu ve atlarının neden üstün özellikler gösterdiğini belirtmek için güneşin atlarla olan münasebetine değinmek gerekmektedir.

Bu konu hakkında peşinen söylenilmesi gereken bir şey varsa, o da atların, güneşin birer sembolü olduklarıdır. Geçmiş dönemlerdeki inanışlarda güneşin arabasını atların çektiğine inanılmaktadır. Taygetus Dağı'nda Helios adlı güneş tanrısına atların kurban edildiği bilinmekte; Rodos'ta, ona adanan bayram sırasında Helios'a dört atın bağlı olduğu bir

---

2 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009, s. 140.

3 Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi [Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları]*, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2015, s. 85.

4 James G. Frazer, *Altın Dal - Dinin ve Folklorun Kökenleri*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 170.

5 Nitekim Mircea Eliade'ye göre "...büyük Mezopotamya tanrılarının güneşle ilgili ayrıcalıklarının yanı sıra bereket ayrıcalıklarına sahip olmaları ilginç bir saptamadır." Bkz. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 142.

6 Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008, s. 520.

7 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 162.

arabanın sunulduğu söylenmektedir.[8] Bunun yanında Hindistan'da da güneşin arabasının *Etasa* adlı at yahut yedi at tarafından çekildiği aktarılmaktadır.[9] Mitraizm inanışı içerisinde de güneş olarak tasavvur edilen Mitra'nın beyaz atların çektiği bir arabayı sürdüğü belirtilmektedir.[10] Joseph Campbell da *Creative Mythology – Masks of God IV [Yaratıcı Mitoloji – Tanrının Maskeleri IV]* adlı kitabında güneş ve atları arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir.[11] Eski inanışlara göre güneş tanrısı Helios'un, ateşler saçan ve çok hızlı hareket eden atların çektiği arabasıyla her sabah şafaktan hemen sonra Hindistan'dan yola çıktığı, gökteki yörüngesine girdiği ve akşam da Okeanos ırmağına daldığı düşünülmüştür. Yorgun atlarını Okeanos suyunda yıkadıktan sonra doğudan batıya aynı yolu ertesi günü tekrardan izlediğine inanılmıştır.[12] Bunun yanında Yunan mitolojisinin önemli sembollerinden biri olan "Pegasus'un Ninurta gibi fırtına ve güneş tanrılarıyla ilgisi daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Meselâ Yahudî efsanelerinde Pegasus Nimrud'un atıdır; Roma mitolojisinde o Jove'un (Jüpiter/Zeus) gök gürültüsü gibi gürleyen atı olduğu gibi Bellerophon'un da atıdır."[13] *The Book of the Secrets of Enoch* ve Yunanca yazılmış olan *Apocaylypse of Baruch* adlı eserlerde de Baruch'un hikâyesi içerisinde melek; onu, güneşin olduğu yere götürür ve Baruch şu ifadelere yer verir: "Melek bana ateşten yaratılmış dört atın çektiği arabayı gösterdi. Bu atlar (aslında) kanatlı meleklerdi."[14] Bu inanış tek tanrılı dinlere gelindiğinde de varlığını sürdürmüştür. Helios, İlya (İlyas) peygambere dönüşmüş[15] ve müridi Elişa ile birlikte yürürlerken birden ateşten atlar ve araba ikisini birbirinden ayırmış ve İlya, kasırgada göklere yükselmiştir.[16] Sözlü yolla ilerleyen ve edebî bir anlatıya sahip olan bu olay İsrailiyat vasıtasıyla *Kısasü'l-Enbiyâ* türündeki eserlere de girmiş ve İslâm anlatılarında da yer etmiştir. Şirvanlı Mahmud'un *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*'nde İlyas'ın gökyüzüne çıktığıyla ilgili bilgiler yer almaktadır.[17] Taberî de İlyas'ın ateşten bir at üzerinde gökyüzüne yükseldiğini aktarmaktadır.[18] Yine *Nevrûznâme*'deki bir rivâyete göre güneş arabasını çeken Elûs adındaki melek, at görünümündedir.[19] Emel Esin'in verdiği bilgiye göre "Türklerin *kula* dediği *semend* at, güneş atı sayılırmış (el-Kâşif) ve birçok Osmanlı minyatüründe hükümdarın

---

8 Güneş arabasını çeken bu dört at, güneşle bağlantılı olan dört mevsimi sembolize ediyor olmalıdır.

9 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 156-157.

10 Vesta Sarkhosh Curtis, *İran Mitleri*, çev. Fatma Esra Aslan, Phoenix Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016, s. 20.

11 Joseph Campbell, *Yaratıcı Mitoloji – Tanrının Maskeleri IV*, çev. Kudret Emiroğlu, Islık Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015, s. 228-229.

12 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1984, s. 144.

13 Gönül Tekin, "Ankâ ve Güneş", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Orhan Okay III*, 30/III. c., Harvard Univesity, Cambridge, Mass 2006, s. 227.

14 Mezkûr eserlerden aktaran; Gönül Tekin, "Ankâ ve Güneş", s. 211.

15 "Nitekim Grekçede *Eliyas*, İbranicede *Elijah*, Süryanicede *İliya* veya *İlya*, batı dillerinde *Elie*, Arapçada *İlyas* aynı kelimenin farklı imlâlarından başka bir şey değildir." Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012, s. 79.

16 *Kitabı Mukaddes*, II. Kırallar, 2/1-12.

17 Şirvanlı Mahmud, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi [Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük]*, haz. Muhammet Yelten, TDK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998, s. 335.

18 A. J. Wensinck, "İlyâs", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/2. c., MEB Yayınları, 1997, s. 975-976.

19 Bu melek eskilerin inanışlarına göre uzakları görebilir ve uzak mesafelerden meleklerin ayak seslerini duyabilir. Bkz. Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 285.

binek hayvanı olarak tasvir edilmiştir."[20] Güneş ve atlar arasındaki bağlantı daha pek çok toplum ve kültürde görülebilir.[21] Bu münasebetler dolayısıyla yüzyıllar boyunca atlar, güneşin ayrılmaz birer parçası olarak düşünülmüş, bir arabaya bindiği tasavvur edilen güneşin atlar vasıtasıyla çekildiği inanışı insan zihninde yer etmiştir.[22]

Tüm bunlardan dolayı divân şiiri içerisinde zikredilen üstün özellikteki atların, geçmiş dönemlerdeki inançlarla bağlantılı oldukları söylenebilir.[23] Bunun en önemli kanıtlarından biri Ahmed-i Dâ'î'nin, *Çengnâme* adlı mesnevîsinde üstün özellikle sahip olduğunu belirten atın ağzından yazılan beyitlerdir.[24] Bu beyitlerle kendini ifade eden at, divân şiirindeki pek çok meşhur atın ortak özelliklerinden bahsetmektedir:

> Şu meşhur atlar ki bütün âlemde insanoğlundan önce dünyaya geldiler. Yüce dağları aşıp deryaları geçtiler ve dünya çeşmesinin başından su içtiler.[25] Kayalar kat edip,

[20] Emel Esin, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türkiye Jokey Kulübü, İstanbul 1995, s. 64.

[21] Yakındoğu coğrafyasından uzakta, daha çok Kanada ve Alberta eyaletinde yaşayan bir Kızılderili kabilesi olan Karaayaklar'da da güneş ve at arasındaki ilişkiyi görmek mümkündür. Bu kabileye mensup kişiler, yetiştirmelerinin ardından atlarını yaz sonundaki Güneş Dansı törenlerinde müsabakalara sokmaktadırlar. Bkz. J. Edward Chamberlin, *At*, çev. Uğur Peçe, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007, s. 140-141.

[22] Aynı İlyas gibi kimi anlatılarda onunla karıştırılan Hızır'ın da bitki tanrılarıyla bağlantısının olduğu çeşitli araştırmalarda zikredilmiştir. Bitki tanrılarıyla olan ilgisi; onun, sonraki dönemlerdeki güneş tanrılarıyla aynîleşmesine de sebebiyet vermiş ve tahminime göre bundan dolayı Hızır'ın boz bir ata bindiği inanışı halk arasında yaygınlaşmıştır. Hz. Ali Cenklerinde dahi o, boz atıyla suyun üzerinde zor durumda kalanlara yardıma gelmektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, s. 59; A. J. Wensinck, "Hızır", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/1. c., MEB Yayınları, 1997, s. 457-462; İsmet Çetin, "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 312.

[23] Prof. Dr. Gönül Tekin, "Yakındoğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş" başlıklı makalesinde, güneşin sembolü olması hasebiyle kartalı ele almış ve onun çeşitli özelliklerine yer vermiştir. Güneşin sembolü olarak kartal, bu makale içerisinde özelliklerine değinilen atlarla karanlıklara girip çıkmaları, hızlı hareket etmeleri, hareket yönlerinin doğudan batıya doğru olması ve kanatlarından ateşler çıkarmaları gibi birtakım ortak özellikler göstermektedir. Bu nedenle zikredilecek olan atların, aynı bu kartallar gibi -güneşin diğer bir sembolü olması nedeniyle de- güneşle bağlantılı oldukları sonucu çıkarılabilmektedir. Bkz. Gönül Tekin, "Yakındoğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Günay Kut*, 28/II, Harvard University, Cambridge, Mass. 2005, s. 95, 97; 101-102.

[24] Şair, bu mesnevîsinde çeng adlı musikî âletini oluşturan dört unsuru kişileştirerek konuşturur ve bu vesileyle çengin yapılma aşamasını anlatır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed-i Dâ'î, *Çengnâme*, haz. Gönül A. Tekin, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 1992.

[25] Ahmed-i Dâ'î'nın yer verdiği bu ifade bizi yine çok eski dönemlerdeki bir inanışa sürüklemektedir. Taberî'nin verdiği bilgi doğrultusunda, bu inanışa göre gökyüzünün kenarında pınar yahut pınarlar bulunmaktadır ve güneş, her gün bu pınarı dolanmaktadır: "Eyitdüm yā resūlallāh bu güneş ḳanda ṭolanur ve ḳandan ṭoġar. Peyġamber ʿaleyhiʾs-selām eyitdi: Ya Ebūẕer gök kenārında bir ışsı bıñar vardur, her gün güneş ol bıñarda ṭulınur." Bkz. Taberî, *Târîh-i Taberî-i Kebîr Tercümesi*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327, s. 22-23. Buna göre İslâm yazarları gökyüzünde bir denizin yahut pınarın bulunduğuna inanmaktadırlar. Güneş, her akşam bu pınar yahut pınarların birinden –ki bu pınarların doğuda ve batıda yüz seksener tane olduğu söylenilmektedir- gecenin karanlıklarında batar ve arşın altına getirilir; sabah

uzun yollar aştılar. Yedi iklimi, ufukları, Kaf'tan Kaf'a her tarafı gezdiler. İşte o atlardan birisi bendim. Ulu sultanlara kulluk edip yaşım bin yedi yüz yetmişe ulaşmıştı. Âdiyât suresindeki kıssayı ve Süleyman peygamberin atlarını işitin![26] O atların beyi ve en güzeli bendim. Hamza'nın periden doğan Aşkar'ı, Ali'nin Düldül'ü, Rüstem'in ve Kaydar'ın atları bendim. Hüsrev'in Gülgûn ve Şebdîz isimli atları bendim; Pervîz, onlara binerek kanat açıp uçardı. Rüstem'in Rahş'ı ve İshak'ın kıratı bendim. Herkesçe bilinen siyah Kaytos bendim. Sabahın alaca renkli atı ile Şam'ın (gecenin) karayağız atı bendim. Keykubad ve Behram'ın atları bendim. Cihanı baştanbaşa gezer, yedi iklimde dolaşırdım. Çöle yönelip sahraları aşar, deryaları geçerdim. Koşsam geyik ve tavşanları tutar, kuşları yenerdim. Rüzgâr ile yarışsam yolda kalırdı, yaydan çıkan ok bana yetişemezdi. Yıldırım Burak'ı ile hemdemdim. Süratle yıldırımları geçerdim. Toynağımla sedleri yıkar, taşa değen nalımla ateşler çıkarırdım. Fillerin ödünü patlatır, naramı işiten aslanları ve hayalimi gören şeytanları kaçırırdım. Hışm ile ifritlere ve cinlere dokunsam, kalabalıklar feryad ve figan ederdi. Pek çok hayvan korkudan önümde duramazdı. Göğsümü kalkan gibi

olunca tekrardan doğar. Arşın altı, ışığın yani suların kaynağının bulunduğu yerdir; güneş, bu ışıkla beslenerek doğudan yeniden doğar. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Tekin, "Yakındoğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", s. 106. Bu bilgiden hareketle; Ahmed-i Dâ'î'nin bahsettiği atların, aynı kartallar gibi güneşle olan ilgisinden dolayı deryaları geçtikleri ve dünya çeşmesinin başından su içtikleri söylenmektedir. Nitekim ʿAcāyibü'l-Maḫlūḳāt'a göre gece uçtukları zaman iki kanadından ateşler çıkaran güneşin sembolü olan kartal da yaşlanan anne ve babasını 'menzil-be-menzil' uçurarak çeşme-i âb-ı sâfî'nin yani 'saf su pınarı'nın bulunduğu yere götürür. ʿAcāyibü'l-Maḫlūḳāt'tan aktarılan bilgi için bkz. Gönül Tekin, "Yakındoğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", s. 102. Bunun yanında Emel Esin'in mezkûr makalesinden alıntılanan şu cümleler kartal ve at arasındaki bağlantıyı göstermesi hasebiyle önemlidir: "İbn Bibi gökyüzündeki Kartal takımyıldızına benzettiği hükümdarın kartal gibi *(hümâyî)* olan atından bahseder." "Hükümdar atı gökteki Kartal takımyıldızı ile karşılaştırılabilen kozmik bir at konumundadır." "Köroğlu ve Dadaloğlu destanlarında alaca atlar daimi olarak kartallarla veya diğer yırtıcı kuşlarla karşılaştırılır." Bkz. Emel Esin, "Türk Sanatında At", s. 65, 57.

[26] Âdiyât, Kur'an'ın 100. sûresinin adıdır ve ilk beş âyetinde üstün özelliklere sahip atlardan bahsedilerek üzerlerine yemin edilmektedir: "Soluk soluğa süratle koşan, (koşarken ayaklarını) vurarak ateş çıkaran, sabah erkenden baskın yapan, orada tozu dumana katan ve düşman topluluğunun ortasına dalan atlara andolsun ki,". Süleyman'ın atları da yine Kur'an'da, Sâd sûresinin 31. âyetinde zikredilmektedir: "Hani ona akşamüstü bir ayağını tırnağı üstüne dikip üç ayağının üzerinde duran çalımlı ve soylu atlar sunulmuştu." 17. yüzyıl müfessirlerinden Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr* adlı tefsirinde bir rivayete göre Hz. Süleyman'ın bin adet küheylanı Dımaşk ve Nusaybin'e yaptığı gazalar sonucunda elde ettiğini belirtir. Diğer bir rivayete göreyse babası Hz. Davud'tan kendisine miras kalmıştır. Hz. Süleyman, *güneş* batıncaya dek bu atlarla meşgul olmuş, bundan dolayı ibadetini aksatmış ve bunun farkına vararak hepsini kurban etmiştir. Bkz. Gurâbzâde Ahmed Efendi, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, 1. c., haz. Mehmet Akif Alpaydın, edt. İsmet İpek-M. Said Güler, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2016, s. 803. *Tarih-i Taberî*'de ise bu atların kanatlarının olduğundan bahsedilir. Namaz vaktini bu atlarla ilgilenmesi nedeniyle kaçıran Hz. Süleyman, Allah'a dua etmiş, bunun neticesinde Allah, atların kanatlarını çekerek kuvvetlerini ayaklarına vermiştir. Yine bir başka hikâyeye göre Hz. Süleyman bu atların uçtuğuna şahit olmuştur. Bkz. Özkan Daşdemir, "Süleyman Peygamber ve Atlar", *At Kitabı*, edt. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 489, 491. Buradan hareketle anlatılar arasında Hz. Süleyman'ın atlarının da efsanevî özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır. İbranî geleneği içerisinde güneşle bağlantılı olan Hz. Süleyman'ın, atları da bu nedenle edebî eserlerde efsanevî hususiyetler göstermektedir.

> gerer ve düşmanların üzerine atılırdım. Ok, kılıç ve gürzü savuşturdum. Batı diyarı ile doğu ufukları benim için bir menzillik yoldu. Yürüdüğümde kaldırdığım tozlar güneşin yüzünü örterdi. Behmen ve Gîv heybetimden kaçar, cinler korkumdan şişelere girerdi. Pehlivanların övüncü bendim. Bütün şahları sultan eden, Rüstem'i destan eyleyen bendim. Yedi iklimin sultanı bana âşıktı ve bütün askerler benimle övünürdü.[27]

Ahmed-i Dâ'î'nin *Çengnâme*'de bahsettiği üstün özelliklere sahip olan bu at, burada zikredilecek bütün atların prototipini oluşturmaktadır. Nitekim ismi zikredilen peygamber ve kahramanların atlarının kendisi olduğunu söyleyen bu at, diğer sıradan atlardan tamamen farklı özellikler arzetmektedir. O, güneşle yarışır ve aynı güneş gibi bütün dünyayı seyreder.

Ben idüm ablaḳ-ı ṣubḥ edhem-i şām

(*Çengnāme*, s. 396, B. 1243a)

ifadesiyle onun güneş özellikleri gösterdiği daha da belirginleşir. Bu ifadeyle kendisinin sabahın alaca renkli, akşamın ise karayağız atı olduğunu belirtir. Yani o, gece vaktinden sabaha doğru koşan bir güneş atıdır.[28] Nitekim güneş karanlıklarla da ilgilidir. O; gece vakti, doğmak üzere karanlıklara girer ve sabaha doğru yeniden yükselir.[29] Emel Esin, ilgili makalesinde, alaca şeklinde sınıflandırılan atın mecazî mânâda zamanı da karşıladığına ilginç bir şekilde değinmektedir: "Gece ve gündüzün ardarda gelmesi ile alaca atın siyah ve beyaz benekleri arasında benzerlik kurulduğundan Selçuklu eserlerinde feleğin alaca atı *(ablak-ı çarh)* zamanın geçişiyle ilgili mecazi bir ifade olarak karşımıza çıkar."[30]

---

[27] İlgili beyitlerin nesre çevirisi tarafımdan yapılmıştır, orijinalleri için bkz. Ahmed-i Dâ'î, *Çengnâme,* haz. Gönül A. Tekin, s. 395-400; B. 1230-1292.

[28] Ahmed-i Dâ'î, *Çengnâme*, haz. Gönül A. Tekin, s. 282.

[29] Güneşin karanlık yeraltı dünyasıyla olan ilgisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 155-156. Bunun yanında Hades'i Persephone'u yeraltına götürdüğü sırada siyah atlarca çekilen savaş arabasının üzerinde görürüz. Bu da atların, ölüm ve yeraltıyla ilgisini göstermesi açısından önemli bir veridir. Bkz. J. Edward Chamberlin, *At*, s. 136. Yine bunlara ek olarak Yakındoğu'nun en eski ve en temel anlatılarından; Sümerlerin meşhur Gılgamış Destanı'nda da arayış yolculuğuna çıkan Gılgamış, Batı'da, Güneş'in battığı dağlara kadar ulaşır ve burada, Güneş'in girdiği kapıyı eşiyle birlikte devasa bir akrep adamın koruduğunu görür. Bu muhafızlar; Gılgamış'ın, Güneş'in geceleri yolculuk ettiği dağların içine giden tünele girmesine izin verirler. İki kere on iki mil giden Gılgamış sonunda karanlık tüneli geçmiş ve gündoğumu kapısına yaklaşmıştır. Yine bu anlatı güneşin karanlıklarda da seyrettiği inancını desteklemektedir. Bkz. Thorkild Jacobsen, *Karanlığın Hazineleri – Mezopotamya Dininin Tarihi*, çev. Sibel Erduman, Paris Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 268-269.

[30] Emel Esin, "Türk Sanatında At", s. 61.

Buraya kadar güneşin atlarla olan ilgisine değinildiğine göre artık divân şiiri içerisinde yer eden meşhur atları ve binicilerini bu özellikler çerçevesinde inceleyebiliriz.

Hz. Ali ve Düldül

İslâm tarihinde çok önemli bir yere sahip olan Hz. Ali, özellikle sözlü edebiyat ürünlerine ve buradan da yazılı edebiyat içerisine dahil edilmiş; bu eserlerde çok önemli bir yer işgal etmiştir. Yazılan ve anlatılan İslâm tarihleri içerisinde şahsına mutlaka yer ayrılmıştır. Özellikle edebî eserlerde, çoğu zaman tarihî kimliğinin yanında efsanevî bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. 14. veya en geç 15. yüzyılda Kirdeci Ali ve Tursun Fakı tarafından yazılan Hz. Ali Cenklerinin sözlü edebî ürünler hâlinde tarihî olarak daha da geçmişe uzandığı tahmin edilebilir. Bunun yanında bu hikâyeler sadece Türkçe olarak yazılmamıştır. "Hz. Ali ve çevresinde teşekkül eden hikâyeler bir yandan İslâmî an'aneden kaynaklanırken, bir yandan da İran kültür dairesinden Türk kültür dairesine geçmişlerdir."[31] 14. yüzyılda İbn Hüsam tarafından Farsça olarak kaleme alınan *Hâvernâme*'nin 15. yüzyılda Türkçeye çevrildiği düşünülmektedir.[32] Efsanevî ve masalsı öğelerle dolu bu hikâyeler yüzyıllar boyunca bu coğrafyanın insanları tarafından okunmuş ve dinlenmiş, özellikle Hz. Ali'ye, kılıcı Zülfikâr'a ve atı Düldül'e ait efsanevî unsurlar insanların zihninde yer etmiştir.

Bu efsanevî hikâyelerde anlatım açısından öne çıkan en önemli özelliklerinden biri olağanüstülüklere yer verilmesidir. Hz. Ali hemen hemen her hikâyede olağanüstü özellikler göstermekte, bu sayede düşmanlarını kolayca alt edebilmektedir. Hikâyeler içerisinde bu güç ve kuvvet şüphesiz ilâhî bir kaynağa bağlanmaktadır. Hz. Ali'nin ettiği bir dua yahut saf niyet sonucunda o, zorlukları kolayca atlatabilmektedir. Bunların anlatıldığı bölümler her ne kadar genel İslâmî anlatı ve inanışlarla –Allah'a edilen duanın karşılık bulması, Cebrail'in yardım etmesi vs.- uygunluk gösterse de anlatım esnasında kullanılan motif ve benzetmeler daha önceki inanışların izlerini taşımaktadır. Bu hikâyelerde Hz. Ali, sıradan askerlerden farklı özellikler gösterdiği gibi, kılıcı Zülfikâr ve atı Düldül de üstün özelliklere sahiptir. Bu özelliklerin yalnızca Hz. Ali'ye özgü olması; onun, daha önceki inanışlara ait motiflerle bezenmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Hz. Ali, yoğun olarak Alevî-Bektâşî inanışları içerisinde olmak üzere İslâmî anlatılar içerisinde de güneşle özdeşleştirilmiştir. Hz. Ali Cenklerinin hemen hemen hepsinde o, güneş özellikleri göstermekte ve güneşe ait motif ve özelliklerle tasvir edilmektedir. İréne Mélikoff, edebî anlatılar içerisinde Hz. Ali'nin; yıldırımın, gök gürültüsünün, yağmurun ve atmosferin tanrısı olduğunu söyleyerek onun eski Türklerin Gök-Tanrı'sı olduğunu ifade etmektedir.[33] Hz. Ali, tanrılaştırılmış bir insandır. Kadim dinlerin çoğunda kutsallığı kabul edilen güneş, pek çok kral yahut kahramanla aynîleştirilmiştir. Yine İréne Mélikoff; köylerde, Hz. Ali'nin doğan güneşle özdeşleştirildiğini belirtip, güneşin doğuşu esnasında

[31] İsmet Çetin, "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali", s. 201.

[32] *Hazreti Ali Cenkleri*, haz. İsmail Toprak, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 11.

[33] Şahsen; Hz. Ali'nin, güneş özelliklerini eski Türklerin Gök-Tanrı'sından değil, daha çok Yakındoğu kültürünün etkisiyle bu coğrafyadan devraldığını düşünüyorum.

ona dua edildiğini aktarmaktadır. Güneşin simgesi olan aslan yahut turna da onun simgelerindendir.[34] Hz. Ali'nin, Allah'ın aslanı anlamına gelen *Esedullah, Şîr-i Yezdân* ve *Şîr-i Hudâ gibi* lakaplarının yanında, aslan anlamına gelen *Haydar* lakabı da onun güneşle olan bağlantısını göstermektedir.[35]

İşte tüm İslâmî edebiyat ürünleri içerisinde Hz. Ali bu güneş özelliğiyle yer almış ve etrafı güneşe ait motiflerle bezenmiştir.[36] Kılıcı Zülfikâr, kökeni çok eski yüzyıllara uzanan, Yakındoğu kültüründe güneş tanrısı olarak kabul edilen Şamaş'ın kılıcıyla bağlantılı olmalıdır. Nitekim "...hançer veya kılıç imajları güneş imajının ayrılmaz bir parçasıdır. Onun bir anahtar veya güneşin 'karar kesme' kapasitesi –ki bu daha sonra hükümdarlara mal olacaktır- olarak yorumlanması kılıç ve güneş motifinin beraberliğini hiç bir şekilde bozmamaktadır."[37] Yine Hz. Ali'nin üstün özelliklere sahip atı Düldül de güneşin atıdır. "...Osmanlı sanatında bazen Kanthaka resimlerinde olduğu gibi alevden hâle içinde idealize edilmiş bir *alaca* olarak resmedilmiştir."[38] Hz. Ali Cenklerinde onun hakkında çeşitli özelliklere yer verilmektedir. Buna göre; Düldül, kırk günlük yolu bir günde alır. Kırk gün yem verilmese şikâyet etmez, su içmez, kuvvetten düşmez. Koşmaktan yorulmaz ve usanmaz. Sahibini bırakarak yol almaz. Hz. Ali'den başka kimseyi üzerine bindirmez. Bu hikâyelerde kullanılan en temel ifadelerden biri de Düldül'ün üzerine binen Hz. Ali'nin eser yel gibi yol aldığıdır. Bir seferde yirmi dört yahut doksan adım yer sıçrar. Nalının genişliği dört karıştır. Gözleri yıldırım gibi şakımakta ve ateşe benzemektedir. Yanına yaklaşan düşmanları öldürmekte, dişiyle elli adamı helak etmektedir. O, *Hâvernâme* hikâyesinde Hz. Ali'nin çağrısını duyar duymaz doğudan yıldırım gibi çıkagelmiştir. Tehlikeleri önceden sezen bir yapıya sahiptir. Hz. Ali'yle birlikte düştükleri kuyudan bir sıçrayışta çıkmayı

[34] İréne Mélikoff, "Bektaşi-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 79-80.

[35] Güneş, İslam astronomisi içerisinde aslanla aynîleşmiştir. Bunun en güzel örneklerini minyatürlerde görmek mümkündür. Şems'in tasvir edildiği minyatürlerde, genellikle aslanlarla birlikte görülmekte; elinde aslan tutarak yahut bir aslanın üzerine binmiş vaziyette tasvir edilmektedir. Aslan yahut güneş benzetmesi her ne kadar bütün kahraman yahut padişahlar için kullanılsa da burada zikredilen şahıslar açısından bakıldığında bu benzetmeler pek çok motifi içerisinde barındırarak kolektif bir yapı arz etmektedir. Bu kahramanlar, aslan benzetmesi ve tasvirlerinin yanında aslan başlı gürz yahut bayrakları, karanlıklara girip yeniden doğmaları, üstün özellikteki güç ve silâhlarıyla birlikte atlarıyla diğer kahraman ve hükümdarlardan ayrılmaktadırlar.

[36] 16. yüzyılın önemli sîmâlarından Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ* adlı şairler tezkiresinin giriş bölümünde şiirle ilgili görüşlerini ortaya koyarken; Hz. Hüseyin'in, Kerbelâ Vak'ası sırasında bir şiir söylediğini belirtir ve ona isnat edilen bu sekiz Arapça beyte tezkiresinde yer verir. Hz. Ali'nin bu şiir içerisinde güneşle özdeşleştirilmesi toplum içerisindeki güneş-Hz. Ali ilişkisini göstermesi bakımından önemlidir: "Ben güneşle ayın oğluyum. Altından imal edilmiş bir gümüşüm. İki altın arasındaki gümüşüm ben. Babam güneştir annem ay. Bense güneşle ay arasında bir yıldızım." Bkz. Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ [İnceleme-Metin]*, haz. Filiz Kılıç, 1. c., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 151-152.

[37] Yakındoğu kültürü içerisinde, çeşitli anlatı ve rölyeflerde güneş tanrısı Şamaş'ın elinde gördüğümüz kılıçtan hareketle güneş ve kılıç arasındaki bağlantıyı ele alan ayrıntılı bir çalışma ve burada yaptığım alıntı için bkz. Gönül Tekin, "Güneş ve Kılıç", *Journal of Turkish Studies, Defteroloji Heath Lowry Armağanı*, 40, Harvard University, Cambridge, Mass. 2013, s. 373-383; alıntı, s. 380.

[38] Emel Esin, "Türk Sanatında At", s. 63.

başarmıştır. Yine aynı hikâye içerisinde su üzerinde yürüdüğü belirtilmekte ve ayaklarının ıslanmadığı ifade edilmektedir.[39] Tüm bu özellikler onun efsanevî bir at olduğunu gösterir. Kırk günlük yolu bir günde alması, suya ve yiyeceğe ihtiyacı olmaması ve asla yorulmaması, onun tıpkı her gün doğudan batıya hareket etmek mecburiyetinde olan güneş gibi olduğunu gösterir. Gözlerinin yıldırım gibi şakıdığı ve ateşe benzediği de onu, güneşin atlarına yaklaştıran özelliklerden bazılarıdır. Hz. Ali'nin çağrısı karşısında doğudan tozu dumana katarak gelmesi ise güneşin doğuşunun bir ifadesidir. Kısacası; Hz. Ali, güneşle özdeşleştirildiği için onun üstün özelliklere sahip atı Düldül de anlatılar içerisinde güneşe benzetilmiş yahut güneşin atlarına ait özelliklerle bezenmiştir.[40]

Hz. Yusuf ve Atı

Hz. Yusuf gerek kutsal kitaplarda gerekse dinî anlatılarda güzelliğiyle öne çıkan, zorluklar arasından ilerleyerek feraha ulaşan bir peygamber olarak yer almaktadır. İsrailiyatın karıştığı tefsirler vasıtasıyla farklı bir Yusuf tasviri ortaya çıkmış, bunun akabinde yazılan *Kısasü'l-Enbiyâ* türü eserler ile bu bilgiler aktarılarak eserler içerisinde yer almıştır. Bunun yanında pek çok anlatı da İsrailiyatın tahkiyeye uygun olması münasebetiyle kabul görmüş ve edebî eserlere dâhil edilmiştir. Bunun sonucunda Hz. Yusuf'un hikâyesi pek çok öğeyle zenginleştirilerek yüzyıllar boyunca çeşitli coğrafyalarda yazılmıştır.

Divan edebiyatının sınırları içerisinde yazılan *Yusuf u Züleyhâ* mesnevilerinde de İsrailiyata ait pek çok motifi bulmak mümkündür. Şairler her ne kadar *Kur'an-ı Kerim*'i temel kaynak olarak kabul etseler de İsrailiyatın tahkiyeye daha fazla yer vermesi ve anlatılarının tahkiyeye daha uygun olması bu unsurların eserlerin içerisinde yer almasını kolaylaştırmıştır. Yahudi geleneği içerisindeki Yusuf profilini tahlil eden Robert Graves ve Raphael Patai *Hebrew Myths – The Book of Genesis* [İbrani Mitleri – Tekvin-Yaratılış Kitabı] adlı müşterek kitaplarında onu, başından geçen olaylar ve bu olayların etrafında kümelenen motifler münasebetiyle Temmuz mitiyle ilişkilendirmektedirler.[41] Onun Temmuz mitiyle ilişkilendirilmesi güneşle olan bağlantısını düşünmemize olanak sağlamaktadır; zira Sümerlerin Temmuz adlı bitki ve çoban tanrısı, daha sonraki dönemlerde güneş tanrısı hüviyetine de sahip olmuştur. Bu ilişkilendirme göz önüne alındığında İsrailî unsurlarla mücehhez eserlerde bu değerlendirmenin doğru olduğunu gösteren bir takım kanıtlar ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı divan şiiri geleneği içerisinde yazılan *Yusuf u Züleyhâ*

---

[39] *Hazreti Ali Cenkleri*, haz. İsmail Toprak, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014, s. 47-48; 82-83; 85; 89; 92-93; 198-200; 222; 292; 293; 321.

[40] Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus edebî anlatılardaki özellikleri bakımından Hz. Ali'ye benzeyen Hz. Hamza'dır. Onun da Hz. Ali gibi olağanüstülükler içerisinde geçen hikâyesi, Ankâ'nın üzerinde Kaf Dağı'nı aşması, Allah'ın aslanı anlamına gelen lakabı, kırmızı renkli ve son derece süratli, kendisini güçlüklerden kurtaran Aşkar isimli atı onun efsanevî bir kimliğe büründürüldüğünü göstermektedir. Bundan dolayı onun da güneş ve güneşin atı motifleriyle süslendiği söylenebilir.

[41] Robert Graves, Raphael Patai, *İbrani Mitleri – Tekvin-Yaratılış Kitabı*, çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 355.

mesnevilerinde Hz. Yusuf güneşe ait özellikler göstermektedir.[42] Graves ve Patai tarafından savunulan Hz. Yusuf ve Temmuz ilişkisi esas alındığında *Yusuf u Züleyhâ* mesnevilerindeki Yusuf'un üstün özelliklere sahip atının da güneşin atı olduğu sonucu elde edilmektedir. İran'ın son klasik şairi kabul edilen Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî'nin *Yūsuf u Züleyẖā* mesnevisinde hikâyenin sonunda kendini gösteren bu at şu şekilde tasvir edilmektedir:

> Yusuf'un, ahırda dev gibi, felekle boy ölçüşen, gerdun yaratılışlı / bir alaca atı vardı. Çarh gibi süratli idi. Sanki, gündüz üzerine geceden binlerce yama vurulmuştu. / Zamanenin gece ve gündüzü gibi, onda da, nur ve zulmetten nişane vardı. / Kuyruğu, çarh başağına düğüm atmış; tırnağı bedir halindeki ayın kâsesini kırmıştı. / Her tırnağına, gümüş gibi parlak yıldız çivisi ile altından bir hilâl çakılmıştı. / Toynağını mermere çaldığı zaman, her yeni ayından seyyareler sıçrardı. / Koştuğu zaman eğer nalı fırlarsa, yeni ay gibi, feleğe çıkıp otururdu. / Ava çıkıldığı zaman o ok gibi, avın yanından uçar geçerdi. / Eğer şarktan garba kadar bir meydan olsa, bir sıçrayışta şimşek gibi uçar giderdi. / Eğer yürüyüşte biraz daha uysal olsa idi, kasırga onun tozuna hiç erişebilir mi idi? / Yolda her ne kadar terlerse de; kimse, o terden bir damla görmezdi. / O, ter içinde yol almayı severdi; o, damlalardan hasıl olan sel gibi giderdi. / İnciden bir hazine gibi, kamçı ejderhası felaketine uğramadan giderdi. (hazinelerin bekçisi ejderha) / Ahıra itaatli ve alçak gönüllü olarak girdiği zaman, felek, onun hizmetine bakardı. / Ona, ay kovası ile güneş çeşmesinden topladığı suyu verirdi.[43] / Her gece, arpasını başak burcundan (sünbüle), samanını da samanyolundan (kehkeşan) alıp hazırlardı. / Gecenin göz göz (yıldızlarla delinmiş) saçından, ayda ve senede arpasını elemek için kalbur hazırdı. / Sidre'den Allah'ı tesbih eden kuşlar seçip o arpanın taşını ayıklatırdı. / Eğeri, ikizler burcuna benzerdi; üzengileri de iki tarafında parlak birer hilale. / Yusuf hilale (üzengiye) ayak basınca, ikizler arasında bir aya benzerdi. / Yusuf'un altında at kişnemeye başlayınca, sesi, fersahlarca uzaklara kadar yayılırdı.[44]

Câmî'nin burada çizdiği at tasviri tamamen gökyüzü unsurları içerisinde yer almakta ve onun, güneşle olan münasebetini gözler önüne sermektedir. Bu atı, tıpkı güneş gibi feleklerin içerisine yerleştirmekte ve onun süratli bir şekilde ilerlediğini belirtmektedir. Bu atın üzerinde aydınlık ve karanlıktan izlerin olduğunu söylemesi de yine onun, sabah vakti

---

[42] Bu konu hakkındaki ayrıntıları, üzerinde çalıştığım "Yusuf ile Züleyhâ Mesnevilerinde Bulunan Yakındoğu Kültürüne Ait Bazı Motifler" başlıklı çalışmamda inceleyeceğim için burada ayrıntısına girmiyorum.

[43] "Güneş çeşmesi" tabiri daha önce yaptığım güneş-pınar açıklaması göz önüne alındığında Câmî'nin eserinde de karşımıza çıkmakta ve bir anlam kazanmaktadır. Açıklama için 25. dipnota bakınız.

[44] Nureddin Abdurrahman İbni Ahmed-i Câmî, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, çev. Ali Nihat Tarlan, haz. Günay Kut, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass 2003, s. 133, B. 3299-3319.

aydınlığa akşam vaktiyse karanlığa giren güneş gibi olduğunu göstermektedir. "Şarktan garba kadar bir meydan olsa" ifadesi de doğudan doğan ve batıdan batan güneşin hareketini çağrıştırmaktadır. Sidretü'l-Müntehâ'nın dallarına konan kuşları emrine amade etmesi de bu atın üstün özelliklere sahip ilâhî bir at olduğunu göstermektedir.

Yusuf'un üstün özelliklere sahip ve güneşle özdeşleştirilen bu atı 15. yüzyıl mesnevi şairlerinden Hamdullah Hamdî'nin *Yūsuf ve Zelīḫā* mesnevisinde de yer almakta ve onun, hemen hemen aynı özelliklerine değinilmektedir. Fazlasıyla hızlı hareket ettiğinden, rüzgâr gibi ve felek yaratılışlı olduğundan bahsedilmektedir. Aslan gövdeli ve alaca kaplan renginde olduğu, koşuşturmasına âlemin dar geldiği belirtilmektedir. Gündüzün nurunun ve gecenin karanlığının birleşmesi sonucunda hoş yürüyüşlü bu atın yaratıldığı söylenmektedir. Bu sebepten dolayı da hızlı olduğu ifade edilir.[45]

Hamdullah Hamdî'nin, bu atı "şīr-sīne peleng-i ablaḳ reng" şeklinde nitelendirmesi aslanın güneş, kaplanın ise gece sembolü olmasından kaynaklanmaktadır.[46] Nitekim bir beyit sonra;

Cemʿ olup tār-ı leyl ü nūr-ı nehār
Ḫalḳ olınmış ol esb-i ḫoş-reftār
(*Yūsuf ve Zelīḫā*, s. 166, B. 5385)

beytine yer vererek onun gece ve gündüzle olan ilgisine açık bir şekilde değinmiştir.

15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında yaşamış ünlü bilgin ve şair Kemal Paşa-zâde'nin *Yūsuf u Zelīḫā* mesnevisinde de Yusuf'un atı güneş özellikleri göstermekte ve bu özellikler ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Kemal Paşa-zâde'ye göre Yusuf'un atı alaca renklidir ve görünüşünü tasvir etmek mümkün değildir. Teninde nurdan ve karanlıktan izler vardır. Süratli bir şekilde ilerlemektedir. Karada rüzgâr gibi hızlı bir şekilde sıçramakta, denizde ateşler çıkartmaktadır. Feleğe benzetilmekte ve onun nalının feleğin kulağına bir küpe olduğu söylenmektedir. Âlem içerisinde yıldırım gibi bir anda dolaştığı ve doğu ile batının ona birer menzil olduğu ifade edilmektedir. Yukarıya bulut gibi hızla yükseldiği fakat yorulup terlemediği belirtilir. Ayaklarından yıldırımlar peyda olmaktadır.[47]

[45] Zehra Öztürk, *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Zelîhâ Mesnevisi [Giriş, Metin, İnceleme, Tıpkıbasım]*, 1. c., Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2001, s. 166, B. 5382-5386.

[46] Ozan Kolbaş, "Hayâlî Beg Dîvân'ında Leylâ ile Mecnûn", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Sempozyum Prof. Dr. Günay Kut Onuruna Metin Tespitinden Metinsel Eleştiriye*, 45. c., Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2016, s. 137-138.

[47] Kemal Paşa-zâde, *Yusuf u Zelîhâ*, haz. Mustafa Demirel, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2004, s. 237-238, B. 7413-7430.

Görüldüğü gibi Hz. Yusuf'un atı da güneşin özelliklerini göstermekte; onun gibi hızlı bir şekilde ilerlemekte, doğu ve batı arasını menzil edinmekte, yıldırıma benzetilmekte[48] ve felek içerisinde tasvir edilmektedir. Tüm bu özellikler İsrailiyat vasıtasıyla güneş özelliğine sahip olan Hz. Yusuf'un, atının da güneşle bağlantılı olduğunu göstermektedir. Bu olağanüstü at, güneş Yusuf'unun atıdır.[49]

Rüstem ve Rahş

İran kahramanlık anlatılarının en önemli isimlerinden biri olan Rüstem'in hayatı ve kahramanlıkları, özellikle İran sözlü kültüründen derlenen *Şehnâme*'de ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bu eserin incelenmesi neticesinde Rüstem'in bir takım olağanüstü özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Daha doğumundan itibaren kendini gösteren olağanüstülükler onu, destânî bir anlatımın efsanevî öğesi konumuna getirmektedir. Bu anlatılar içerisinde Rüstem'in daha önce zikredilen şahıslar gibi güneş özellikleri gösterdiği ortaya çıkmaktadır.

Her ne kadar doğrudan şahsıyla alakalı olmasa da Simurg'un yardımı vesilesiyle dünyaya gelmiş olması onun, doğum anında güneşle bir bağlantısının olduğunu gösteren[50] ilk olaydır.[51] Doğumunun ardından eser içerisinde yapılan tasvirler onu, güneşle ve güneşin sembolü olan aslanla bağdaştırır[52]:

> Bu aslana benzeyen, pehlivan yapılı bir çocuktu; boylu boslu ve güzel yüzlüydü. Kadın erkek herkes şaşırıp kaldı; içlerinde böyle fil gövdeli bir çocuk gören yoktu.

---

48 Tasvir edilen ve ortak özellikler gösteren bu atların ilgi çekici diğer bir özelliği de *yıldırım*la birlikte anılmalarıdır. Güneşin sembolü olarak karşımıza çıkan Ankâ ve Simurg gibi efsanevî kuşların Sümer mitolojisindeki Ninurta adlı yağmur ve şimşek tanrısının kuşu olan İmdigut adlı kuşla olan bağlantıları bu kuşların yıldırımla yahut gökyüzüne ait tok bir sesle anılmalarına da sebebiyet vermiştir. Güneşin sembolü olmaları ortak noktasından hareketle acaba atlar da gökyüzünde tok bir ses çıkaran bu yıldırım özelliğinden nasibini almış mıdır? Phoenix, Simurg ve Ankâ'nın İmdigut ile bağlantısı için Prof. Dr. Gönül Tekin'in bu çalışma içerisinde zikredilen makalelerine bakılabilir.

49 İran coğrafyasında ürünler veren Câmî'nin, gerek ilmî yönü gerekse yaşadığı coğrafyadan edindiği sözlü ve yazılı bilgiler yazdığı *Yūsuf u Züleyẖā* mesnevisine kuşkusuz katkı sağlamıştır. Bu coğrafyanın geçmişinde güneş tapımının ne kadar önemli bir yer tuttuğu gözden kaçırılmamalıdır. Hatta bu mesnevide metnin kendisinin yanında fasıl başlıklarında da Yusuf her zaman güneşle özdeşleştirilmiş, onun güneş olduğu açıkça belirtilmiştir. Anadolu şairleri de yazacakları *Yusuf u Züleyhâ* mesnevilerinde ilk olarak Câmî'yi örnek almışlardır. Bu nedenle Câmî'nin eserindeki İran sahasına ait pek çok motif Anadolu sahasında yazılan *Yusuf u Züleyhâ*'lara aktarılmıştır.

50 Simurg'un güneşle olan bağlantısı hatta güneşin kuşu olduğu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Tekin, "Ankâ ve Güneş", s. 209-236; Gönül Tekin, "Güneşin Kuşları: Phoenix ve Ankâ", *Journal of Turkish Studies, İn Memoriam Şinasi Tekin III,* 32/I. c., Harvard Univesity, Cambridge, Mass. 2008, s. 425-446.

51 Firdevsî, *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2009, s. 214-216.

52 "Parlak güneşi andıran...", "Görenlerin hepsi onun Rüstem mi, yoksa sabah güneşi mi olduğu hususunda şüpheye düştüler." Firdevsî, *Şahnâme*, s. 274, 305, 351.

> Saçları kırmızı ve yüzü de kan gibiydi; parlak güneş nasıl doğarsa, o da öyle doğmuştu.[53]

Rüstem, gelişip İran hükümdarlarının yardımına yetişecek bir kahraman olduğunda da bu özelliklerini muhafaza etmeye devam eder. Yine *Şehnâme* içerisinde ona ait mızrağın tasvirinde de güneşe ait motiflerin yer aldığı görülmektedir: "Bayrağında bir ejderha resmi, mızrağının üzerinde de altından bir aslan başı var."[54] Bunun yanında Rüstem, güneşle bağlantısı göz önünde tutulursa aslan anlamına gelen "Gazanfer" lakabına da sahiptir.[55]

Rüstem'in Rahş atlı efsanevî atı da kendisi gibi olağanüstü özelliklere sahiptir.[56] Son derece kuvvetli bir kısrağın tayı olan Rahş, Rüstem tarafından küçük yaşta edinilir. Gözleri siyah renktedir ve karanlık bir gecede en ufak ayrıntıları bile eksiksiz bir şekilde görebilmektedir. Fazlasıyla süratlidir. "Vücudunda baştanbaşa safran üzerine serpilmiş gül yaprakları gibi nakışlar vardı[r]." Aslan gibi cesurdur. "Güzelliği suya, rengi ateşe benze[mektedir]." Firdevsî, eseri içerisinde çobanın ağzından Rahş'ın pek çok sırrı olduğunu söylemektedir. Gül renkli Rahş'ın, Rüstem tarafından göz değmemesi için her gece çörekotuyla tütsülendiğini de aktarmaktadır.[57] Her türlü ânında Rüstem'in yanında olan bu at bütün savaşlarda onun muvaffak olmasını sağlamış, bunların haricinde Rüstem'le *Heft-Han* adı verilen yedi aşamalı bir yolculuğa çıkarak bu yolculuğu başarıyla sonuçlandırmasına katkı sağlamıştır.[58] Bu yolculuk esnasında Rahş; aslanlarla savaşmış, ejderhanın yaklaştığı konusunda sahibini uyarmıştır.[59]

---

[53] Firdevsî, *Şahnâme*, s. 216. Bunun yanında dedesi Sam'a göndermek için Rüstem'e benzeyen bez bir bebek dikilir. Bu bebeğin "yüzüne Çobanyıldızı ve güneş, kollarına ejderha, ellerine de aslan pençesi resmi" yapılır. Bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, s. 217.

[54] Firdevsî, *Şahnâme*, s. 377.

[55] Ahmed-i Dâ'î, *Çengnâme*, haz. Gönül A. Tekin, s. 131.

[56] Ahmet Atillâ Şentürk, Rüstem'in "Ebreş" adlı alaca renkli, üzerinde kırmızı lekelerin bulunduğu bir ata sahip olduğunu, Rahş'ın da bu atın yavrusu olarak doğduğunu belirtmektedir. Bkz. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 1. c, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 69.

[57] Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 1. c, s. 261-264.

[58] Yedi aşamalı bu yolculuğun; Rüstem'in güneş, Rahş'ın da güneşin atı olarak tasavvur edilmesi durumunda gökyüzünün yedi katıyla ilişkisi olduğu düşünülebilir.

[59] Şerîfî'nin *Şehnâme Çevirisi*'nde de Rahş'ın ateş ve gül renginde olduğu, rüzgâr gibi hızla ilerlediği şu şekilde nazm edilmiştir:
Adına Raḫş dirler rengi āteş
Ayaġı bād-pādur kendü dil-keş (B. 8856)

Yüridükde ṣanasın bād-ı ṣarṣar
Yiri ayaḳları altında ṣarṣar (B. 8857)

Olur ol raḫş-ı gül-renge süvār ol
Keser Gīv-i dil-āver ardına yol (B. 12190)
Bkz. Şerîfî, *Şehnâme Çevirisi*, haz. Zuhal Kültüral, Latif Beyreli, 1. c., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 313; 431.

Bu tasvirlerin yanında Rahş'ın, Avesta'da Raxšna yani parlak, aydınlık saçan anlamında geçmesi onun güneşle olan bağlantısını daha da kuvvetlendirmektedir. Rahş'ın sözlüklerde geçen diğer bir kelime anlamı da "birbiriyle karışmış kırmızı ve beyazın oluşturduğu bir renk tonu"dur. Firdevsî'nin, eseri içerisinde onu bazen *rahşân* yani parlak şeklinde nitelemesi de onun bu özelliğini öne çıkarmaktadır.[60]

Rüstem'in *Şehname*'de anlatılan kahramanlıkları ve başından geçen hadiseler onu aynı zamanda Hz. Ali Cenklerinde tasvir edilen efsanevî Hz. Ali'ye de yaklaştırmaktadır. Hatta Şiî inancını benimseyen Firdevsî'nin[61] Hz. Ali'nin özelliklerini Rüstem'in şahsında yazıya aktardığı da düşünülebilir. Bundan dolayı güneş özellikleri gösteren Hz. Ali ve atı Düldül ile Rüstem ve atı Rahş edebî anlatılar çerçevesinde aynîleşmektedir. Prof. Dr. Serpil Bağcı, S. Soroudi tarafından kaleme alınan *Islamization of the Iranian National Hero Rustem as Reflected in Persian Folktales* başlıklı yazıda bu benzerliklere dikkat çekildiğini aktarmaktadır:

> *Hâvernâme*'de bulduğumuz bu zengin Hz. Ali ikonografisi İslam sanatında çok yaygınlıkla bilinmemekle beraber, Hz. Ali'nin çağdaşı müslüman kahramanlarla beraber gerçekleştirdiği olağandışı etkinliklerin konularının dinî ikonografi içinde özgün bir yeri vardır. Hz. Ali'nin bu eserdeki portresi pek çok yanıyla İran mitolojisinin kahramanlarıyla, özellikle de Rüstem'le çakışır. Firdevsî *Şehnâme* adlı destanında, kahraman Rüstem'in yüzyıllar boyunca toplumun hafızasında gelişmiş olağandışı maceralarla bezeli yaşam öyküsünü kendi zengin dili ve hayal gücüyle besleyerek anlatır. Ancak Rüstem de kültürde, folklorda yaşayan bir kahramandır; öyküleri kimi zaman yeni öğelerle zenginleşmiştir. Bu mitoloji içinde Rüstem'in kimi zaman Hz. Ali'yle çağdaş olup onunla karşılaştığı ve ilahi gücüyle yenişemeyip yandaşı hâline geldiği öyküler bile İran halk edebiyatında mevcuttur. Rüstem'de cisimleşen ideal kahraman ve kayıtsız şartsız hükümdara bağlılık, insanüstü güç gibi nitelik ve değerler Hz. Ali'ye atfedilerek müslüman İran mitolojisinde yaşamaya devam eder. Özellikle İran destanlarında Hz. Ali ile Rüstem'in bu benzerlikleri kimi araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Rüstem'in atı Rahş da kimi zaman maceralarda daha etkin rol almakla birlikte Düldül gibi sahibinin her zaman yanındadır. Rüstem ile Hz. Ali'nin ortaklıklarından bir diğeri de çatal uçlu savaş araçlarıdır. Oldukça dolaylı bir bağlantı gibi görünmesine rağmen Rüstem'in İsfendiyar'ı öldürürken kullandığı iki uçlu oku, ikonografik bir motif olarak Zülfikar'la ortak bir yan taşımaktadır; özellikle *Havernâme* başta olmak üzere destansı anlatımlarda Hz. Ali'nin etkinlikleri Rüstem'inkilere ve pek çok İslam öncesi mitolojik kahramanlarınkilere benzer maceralarla bezenmiştir.[62]

[60] Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 575.

[61] "Öteki dünyada ise Zülfikâr ve minber sahibi olan Ali'nin şefaatini dilerim. Ben ehlibeytin kuluyum ve vasi olan Ali'nin ayağının toprağına başımı koymuşum!" Firdevsî'ye ait bu ifadeler için bkz. Firdevsî, *Şahnâme*, s. 519.

[62] Serpil Bağcı, "Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 237-238.

Havernâme'de Billur Dağı'na doğru çıkan Hz. Ali, Düldül'ün burada bir aslanla boğuştuğuna ve ona karşı galip geldiğine şahit olur. "Bu tasvirin ikonografik modeli doğrudan *Şehnâme* kahramanı Rüstem'in atı Rahş'ın bir aslanı öldürmesi sahnesidir."[63]

Rüstem ve Rahş, Şeğad'ın hilesi sonucunda düştükleri kuyunun içerisinde ölmüşlerdir. Karanlıkların sembolü olan kuyu motifinin bu ölüm şekli içerisinde oynadığı rol Rüstem ve Rahş'ın güneşle bağlantılı karakterler olduklarını göstermektedir. Onlar; karanlıklara, bir daha doğmamak üzere girmişlerdir. Nitekim güneş, karanlıklara girerek güç kaybetmekte ve karanlığın hükmü geçerli olmaktadır. Bundan dolayı güneş özellikleri gösteren Rüstem ve Rahş'ın ölümü kuyu içerisinde gerçekleşmiştir.

Hüsrev ve Şebdîz ile Gülgûn

Divan şiiri içerisinde adına sık sık rastlanan atlardan diğer ikisi *Hüsrev ü Şîrîn* hikâyeleri içerisinde yer alan Şebdîz ve Gülgûn'dur. Bu iki atın aynı kısrağın tayı oldukları ve olağanüstü bir şekilde doğdukları bilinmektedir.[64] Şeyhî'nin *Ḫüsrev ü Şīrīn*'inde Şebdîz'in kutsallık atfedilen motifler çevresinde doğduğu anlatılmaktadır. *Ḥikāyet-i Şebdīz* başlığı altında verilen on üç beyitte kilise önünde bir mağaranın olduğu, bu mağaranın demirden kapısı olan bir hisara benzediği; kara taştan bir at şeklinin yontulduğu ve tılsım ile bu mağaranın içerisinde koyulduğu aktarılmaktadır. Kısrakların bu muhitte gezdiği ve bu mağara içerisine girerek bu kara taştan yontulmuş at heykeline sürtündüğü söylenmektedir. İşte Şebdîz, bu heykele sürtünen kısraktan doğmuş ve bundan dolayı üstün özelliklere sahip olmuştur.[65] Onun, yeryüzünü dolaştığı, zamanı aştığı ve şimşek hızında olduğu söylenmekte, rüzgârın ona yetişemediği ifade edilmektedir. Feleğin yedi meydanını katettiği, vehim ve idrakin onun hızına yetişemediği belirtilmektedir. Gökyüzü ve yeryüzüne süratle seyrettiği, hızıyla güneşi ve kendi gölgesini geride bıraktığı ifade edilmiştir. Seher rüzgârının dahi ona yetişemediği söylenmiştir. Çulu atlas, zinciri altın, suyu gülsuyu, yemi ise gül-şekerdendir.[66] 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında yaşamış olan Sâlim Efendi'nin *Ḫüsrev ü Şīrīn*'inde de Şebdîz yine hemen hemen bu özellikleriyle anılmaktadır.[67] Gülgûn da Şebdîz'le aynı kısraktan doğması münasebetiyle onun özelliklerinin hemen hemen aynısını taşımaktadır:

---

[63] Serpil Bağcı, "Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali", s. 239.

[64] Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 338.

[65] Tevārīḫ ıssı ravī eyle didi
Ki Şebdīz ol taşuñ neslinden idi

Anuñçün tuynağına āhen ü taş
Hemān ol resmileydi kim taşa baş (Şeyhî, *Ḫüsrev ü Şīrīn*, B. 1164-1165.)

[66] Faruk K. Timurtaş, *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i [İnceleme-Metin]*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 40, B. 1071-1080.

[67] Elif Ayan Nizam, *Sâlim Efendi'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi*, 2. c, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2010, s. 18, B. 426-432.

Sürʿatde miṣāl-i çarḫ-ı gerdūn
Şebdīze şebīh nāmı Gülgūn

(*Ḫüsrev ü Şīrīn*, s. 44, B.1146)

Mesnevilerde bu atlar için çizilen tasvirler onların üstün özellikteki atlar olduklarını göstermektedir. Daha önce zikrettiğim atlarla hemen hemen aynı özelliklere sahip olan bu atların diğerlerinden farkı Şebdîz'in geceyi, Gülgûn'un ise gündüzü sembolize etmesidir. Kısacası aynı kısraktan doğan bu iki at güneşin iki yönünün sembolüdür. Şebdîz (gece rengi) karanlıklarda seyreden güneşi temsil ederken Gülgûn ise (kırmızı, gül rengi) şafak vakti doğup aydınlıklarda seyreden güneşi temsil etmektedir. Nitekim güneş aydınlıkla doğrudan bağlantılı olduğu gibi karanlıklarla da bağlantılıdır. Geçmiş dönem inanışlarında güneş öteki dünyayla, karanlıklar ve ölümle, yeraltıyla da ilgilidir. "Karanlık-aydınlık, güneş-yeraltı karşıtlıkları, tek bir gerçekliğin farklı iki evresi olarak düşünülebilir."[68]

Divan Şiirinde At

Sadece mesnevilerde değil divanlar içerisinde yer alan şiirlerde de çeşitli vesilelerle rastladığımız at bu manzumelerde de çeşitli özelliklerle karşımıza çıkmaktadır. Özellikle padişahların atları için yazılan rahşiye türündeki eserlerde normal hayatta sıradan özelliklere sahip olan atlar üstün özelliklere sahipmiş gibi tasvir edilmektedir. Örneğin; Nef'î'nin, IV. Murad için yazdığı meşhur rahşiyesinde zikredilen atlar, gökyüzü tasviri içerisinde mübalağalı bir şekilde anlatılmaktadır. Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nun *At* maddesinde divan şiiri içerisinde bu hayvanların ne şekilde işlendiğini ayrıntılarıyla açıklamaktadır. Bizim konumuzla bağlantılı olan bu özelliklerden şu şekilde bahsedilebilir: Genel itibariyle tasvir edilen bu atların hızlı koştuklarını ifade etmek için ayaklarından kıvılcım saçtıkları söylenmektedir. Çok geniş mekânlarda, çok hızlı koşan cesametli atlar oldukları vurgulanır. Bir diğer ortak özellikleri koştukları sırada arkalarında bütün cihanı kaplayacak yoğun bir toz bulutu kaldırmalarıdır. Koşacakları en uygun arsa felek yahut bütün dünya arazisidir. Bu atların seri hareketleri çoğu zaman şimşekle tasvir edilir. Cesaretleri, heybetleri ve etraflarına saldıkları korku münasebetiyle aslana benzetilmektedirler. Fırtına yahut rüzgâra benzetilmelerinin nedeni ise bunların bütün dünyayı dolaşması münasebetiyledir.[69]

İşte bu tasvir ve mübalağanın arkasında burada zikredilen üstün özelliklere sahip atların özelliklerini görmek mümkündür. Tarih öncesi devirlerden başlayarak yüzyıllar boyunca çizilen ideal ve olağanüstü at portresi kendisini sonraki dönemlerde yazılan edebî eserler içerisinde de göstermektedir. Kısacası bu olağanüstü atlar divan şiiri içerisinde yer alan

[68] Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 155-156.
[69] Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 1. c, Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 395-398.

sıradan, fakat şair tarafından üstünmüş gibi gösterilen atların prototipini oluşturmaktadır. Özellikle kasidelerde kutsal şahıslara da teşbih edilen padişahın, atının da bu şahıslara yaraşır tarzda olması beklenir. Unutulmamalıdır ki genellikle rahşiyelerde tasvir edilen ve olağanüstü özelliklere sahip olduğu belirtilen atlar padişahlara aittir. Padişahlar ise gözyüzü tasviri içerisinde güneşi sembolize etmektedir. Bu durumda karşımıza yine güneş ve at birlikteliği çıkmaktadır.

Bunun yanında yine gazellerde yahut diğer nazım türlerinde yazılmış şiirlerde karşımıza çıkan ve atı karşılayan pek çok kelime vardır. Aşkar, ablak, edhem, esb, eşheb, feres, hayl, hınk, kümeyt, kürenk, kütel, nevend, rahş, rehvâr, semend, tekâver, tevsen ve yekrân bunlardan bazılarıdır. Bu kelimelerden her biri farklı çeşitteki atları anlatmak için kullanılmaktadır; fakat aşkar yahut rahş gibi kelimeler aynı zamanda üstün özelliklere sahip ve Hz. Hamza ve Rüstem gibi şahsa ait atların da özel adı olmuş durumdadır. Bunun gibi ablak da aynı zamanda Nuşirevan'ın atının adıdır.[70]

Sonuç

Tarihin en eski dönemlerinden itibaren gerek sosyal hayat gerekse mitolojik inanışlar içerisinde önemli bir yere sahip olan at, insan zihnini her dönemde meşgul etmiştir. Sosyal hayatın önemli ihtiyaçlarını karşıladığı gibi mitolojik inanç ve anlatılarda da önemli bir yere sahiptir. Atın, sadece divan şiiri içerisinde değil pek çok toplumun hem sözlü hem de yazılı edebiyatlarında var olması ve olağanüstü özellikler göstermesi kökeninin daha eski devirlerdeki inançlara uzandığını göstermektedir. Güneşle özdeşleşen at, onun arabalarını çekmekle görevlendirilen bir hayvan hâline gelmiş ve en çok süratiyle ön plana çıkmıştır. Bu dönem insanının zihnindeki efsanevî at algısı daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve edebî anlatılarda üstün bir şekilde yer etmiştir. Bu derinlik yüzyılları aşarak sözlü ürünlerden yazılı ürünlere nüfuz etmiş ve pek çok eserde kendini bu üstün özelliklerle göstermiştir. Yakındoğu kültürüne ait pek çok şahsın üstün özellikteki atlarının kökeninde hep bu güneş atı yer almış, bu kültürden büyük ölçüde beslenen divan şiirinde de yine bu şekilde yer etmiştir. Diğer pek çok hayvanın yanında; atın, şiir içerisinde bu derece öneme sahip olması ve üstün özelliklerle tasvir edilmesi onun insan zihninde derinlikli bir yapıya sahip olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Bu konuda genel olarak dikkat edilmesi gereken şey aslında zikredilen atların sadece tek bir atın tasviri olduğudur. Bu at ise güneşi yahut onun arabasını çeken attır. Dikkat edildiği takdirde şahıslara ait üstün özelliklere sahip atların özellikleri hemen hemen ortaktır. Çoğu, tıpkı güneşin rengi gibi kırmızı yahut kırmızıya yakın bir renkte tasvir edilmektedir. Güneş gibi felek arsasında süratli bir şekilde koşarlarken hızlarına kimse yetişememekte ve ayaklarından kıvılcımlar çıkartmaktadırlar. Tıpkı güneş gibi doğu ile batı arasındaki mesafeyi kat ederler. Bu şekilde tasavvur edilen tek bir at, edebî eserler içerisinde tasvir edilen sonraki atların ilk örneğini teşkil etmektedir: Güneşin atlarının...

[70] Ahmet Atillâ Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 1. c, s. 67.

Kaynaklar

AHMED-İ DÂ'Î, *Çengnâme*, haz. Gönül A. Tekin, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass 1992.

ÂŞIK ÇELEBİ, *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ [İnceleme-Metin]*, haz. Filiz Kılıç, 1. c., İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2010, s. 151-152.

AYAN NİZAM, Elif, *Sâlim Efendi'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi*, 2. c., Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2010.

BAĞCI, Serpil, "Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 217-265.

CAMPBELL, Joseph, *Yaratıcı Mitoloji – Tanrının Maskeleri IV*, çev. Kudret Emiroğlu, Islık Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

CHAMBERLIN, J. Edward, *At*, çev. Uğur Peçe, Kitap Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul 2007.

CURTİS, Vesta Sarkhosh, *İran Mitleri*, çev. Fatma Esra Aslan, Phoenix Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2016.

ÇETİN, İsmet, "Türk Halk Edebiyatında Hz.Ali", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 193-217.

DAŞDEMİR, Özkan, "Süleyman Peygamber ve Atlar", *At Kitabı*, edt. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 483-495.

ELİADE, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş*, çev. Lale Arslan, Kabalcı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2009.

ERHAT, Azra, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1984.

ESİN, Emel, "Türk Sanatında At", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türkiye Jokey Kulübü, İstabul 1995.

FİRDEVSÎ, *Şahnâme*, çev. Necati Lugal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2009.

FRAZER, James G., *Altın Dal - Dinin ve Folklorun Kökenleri*, çev. Mehmet H. Doğan, Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017.

GRAVES, Robert, Raphael Patai, *İbrani Mitleri – Tekvin-Yaratılış Kitabı*, çev. Uğur Akpur, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2013.

GURÂBZÂDE AHMED EFENDİ, *Zübedü Âsâri'l-Mevâhib ve'l-Envâr*, 1. c., haz. Mehmet Akif Alpaydın, edt. İsmet İpek-M. Said Güler, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yayınları, İstanbul 2016.

Hazreti Ali Cenkleri, haz. İsmail Toprak, Büyüyenay Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2014.

HOOKE, Samuel Henry, *Ortadoğu Mitolojisi [Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan Mitosları]*, çev. Alâeddin Şenel, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2015.

JACOBSEN, Thorkild, *Karanlığın Hazineleri: Mezopotamya Dininin Tarihi*, çev. Sibel Erduman, Paris Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017.

JUNG, Carl Gustav, *Analitik Psikoloji Sözlüğü*, çev. Nur Nirven, Pinhan Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.

KEMÂL PAŞA-ZÂDE, *Yusuf u Zelîhâ*, haz. Mustafa Demirel, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2004.

Kitab-ı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi, Ohan Matbaacılık, İstanbul 2010.

KOLBAŞ, Ozan, "Hayâlî Beg Dîvân'ında Leylâ ile Mecnûn", *Journal of Turkish Studies Türklük Bilgisi Araştırmaları, Sempozyum Prof. Dr. Günay Kut Onuruna Metin Tespitinden Metinsel Eleştiriye*, 45. c., Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2016, s. 117-147.

Kur'an-ı Kerim, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2008.

MELİKOFF, İréne, "Bektaşi-Aleviler'de Ali'nin Tanrılaştırılması", *Tarihten Teolojiye: İslam İnançlarında Hz. Ali*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2014, s. 77-99.

NUREDDİN ABDURRAHMAN İBNİ AHMED-İ CÂMÎ, *Beşinci Taht: Yûsuf ve Züleyhâ*, çev. Ali Nihat Tarlan, haz. Günay Kut, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2003.

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslam-Türk İnançlarında Hızır yahut Hızır-İlyas Kültü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2012.

ÖZTÜRK, Zehra, *Hamdullah Hamdî'nin Yûsuf ve Zelîhâ Mesnevisi (Giriş, Metin, İnceleme, Tıpkıbasım)*, 1. c., Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Mass. 2001.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*, 1. c., Osmanlı Edebiyatı Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016.

ŞERÎFÎ, *Şehnâme Çevirisi*, haz. Zuhal Kültüral, Latif Beyreli, 1. c., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

ŞİRVANLI MAHMUD, *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, haz. Muhammet Yelten, TDK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1998.

TABERÎ, *Târîh-i Taberî-i Kebîr Tercümesi*, Uhuvvet Matbaası, İstanbul 1327.

TEKİN, Gönül, "Anka ve Güneş", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Orhan Okay III*, 30/III. c., Harvard Univesity, Cambridge, Mass. 2006, s. 209-236.

TEKİN, Gönül, "Güneş ve Kılıç", *Journal of Turkish Studies, Defteroloji Heath Lowry Armağanı*, 40, Harvard University, Cambridge, Mass. 2013, s. 373-383.

TEKİN, Gönül, "Güneşin Kuşları: Phoenix ve Anka", *Journal of Turkish Studies, In Memoriam Şinasi Tekin III,* 32/I. c., Harvard Univesity, Cambridge, Mass. 2008, s. 425-446.

TEKİN, Gönül, "Yakındoğu Mitolojisinde Kartal ve Güneş", *Journal of Turkish Studies, Festschrift in Honor of Günay Kut*, 28/II, Harvard University, Cambridge, Mass. 2005, s. 85-111.

TİMURTAŞ, Faruk K., *Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrin'i (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

WENSİNCK, A.J., "Hızır", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/1. c., MEB Yayınları, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, s. 457-462.

WENSİNCK, A.J., "İlyâs", *İslâm Ansiklopedisi*, 5/2. c., MEB Yayınları, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, s. 975-977.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2008.